

## ЗИСТАВНИЙ АНАЛІЗ ДОРОЖНЬО-БУДІВЕЛЬНИХ ТЕРМІНІВ, РЕПРЕЗЕНТОВАНИХ У ПЕРЕКЛАДНИХ ТЕХНІЧНИХ СЛОВНИКАХ 30-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті здійснено зіставний аналіз термінологічної лексики дорожнього будівництва, що побутувала в перекладних науково-технічних словниках 30-х рр. ХХ ст., зокрема в «Словнику транспортної термінології» (1932 р.) та «Словнику будівельної термінології» С. Булди (1930 р.).

Аналіз цих словників засвідчує, що вони побудовані за єдиним принципом — алфавітно-гніздовою системою; у словникових статтях українські синоніми наводяться спільно зі словами, з якими бажано їх використовувати; словники подають чимало прикладів перекладних питомих українських термінів УДБТ, значна частина яких на сьогодні вийшла з ужитку.

**Ключові слова:** УДБТ — українська дорожньо-будівельна термінологія, термін, термінологія, словник.

**Кнышенко Н. П. Сравнительный анализ дорожно-строительных терминов, зафиксированных в переводных технических словарях 30-х годов XX столетия.** В статье произведен анализ терминологической лексики дорожного строительства, бытующих в переводных научно-технических словарях 30-х годов XX столетия, в частности в «Словаре транспортной терминологии» (1932 г.) и «Словаре строительной терминологии» С. Булды (1930 г.).

Анализ этих словарей свидетельствует о том, что они построены по единому принципу — алфавитно-гнездовой системе; в словарных статьях предлагаются украинские синонимы совместно со словами, с которыми желательно их использовать; словари дают много примеров переводных удельных украинских терминов УДСТ, значительная часть которых сегодня не употребляется.

**Ключевые слова:** УДСТ — украинская дорожно-строительная терминология, термин, терминология, словарь.

**Knyshenko N. Contrastive Analysis of Road-Building Terms Represented in Translation Technical Dictionaries in the 30-ies of XX century.** The article presents a contrastive analysis of terms of the road-building industry that were common for translation scientific and technical dictionaries in the 30-ies of XX century, particularly “The Dictionary of Transport Terms” (1932) and “The Dictionary of Road-Building Terms” by S. Bulda (1930)

After comparing the lexicographic works, the following conclusions can be made:

«The Dictionary of Road-Building Terms» by S. Bulda gives much more derivative forms than “The Dictionary of Transport Terms”.

The dictionaries are built on a single principle — alphabetical and cluster system. In view of this, in both works there observed a tendency to cluster type of terms formation, especially there are many noun clusters (when adjectives are placed together with nouns), for example: **асфальт** — **азбоасфальт**; **а. варений**; **а. природний**, **а. заливний**, **заливчий**; **а. штучний**; **а. литий**; **а. вогнетривкий**; **а. перегорілий**; **а. плитковий**; **а. підробний**; **а. знічений**; **а.-сирець**; **а. бутинований**. Thus, there traced hyponymic forms that serve as a means of thematic organization of any terminology, including URBT.

It is important to point out that both dictionaries attribute to noun terms a considerable number of adjectives that characterize them. Although some of them (given here as an example) did not become part of the modern URBT.

*In dictionary entries Ukrainian synonyms are presented together with words that are advisable to be used with them.*

*The dictionaries give a lot of examples of translation of native (in our opinion, more understandable) terms of URBT, a considerable part of which is out of use now: бордюр (дороги) – окрайок, каботажный – підбережний, карьер – копня, клінкер – дзвінчак, котлован – копань, полісност – многоблук, резенкль – над хребтина, etc.*

*Key words: URBT – Ukrainian road-building terminology, term, terminology, dictionary.*

Сучасне термінознавство має чимало наукових праць, присвячених аналізу термінологічного періоду українізації. Однією з цікавих і актуальних залишається проблема вивчення тогочасних спеціальних словників.

Галузеві терміни, що зафіксовані в термінологічних словниках у період із 1921 до 1932 року XX ст. досліджували О. В. Колган, І. М. Кочан, Н. В. Нікуліна, В. С. Марченко, Н. І. Овчаренко, Л. О. Симоненко, С. Б. Стасевський та ін.

Новизна нашого дослідження полягає у виокремленні та вивченні дорожньо-будівельних термінів у терміновиданнях 30-х рр. XX ст. Завданням пропонованої роботи є порівняльний аналіз термінів галузі дорожнього будівництва на конкретному матеріалі, а саме перекладних російсько-українських словниках науково-технічної термінології.

Серед словників, що вийшли друком у 30-х роках, привертає увагу «Словник будівельної термінології» С. Булди (1930 р.). Це перекладний російсько-український словник з українсько-російським покажчиком. Автор зауважує, що за основу взято російську літературну технічну термінологію як єдиний простий і практичний вихід, бо «інженерно-технічний, робітничий і лекторський склад навіть української національності, вийшовши з російської школи, був обізнаний з російською термінологією набагато більше, ніж з українською» [1, с. 6].

Ця робота містить лексико-семантичні групи різних галузей будівництва, у тому числі й ті, що належать до УДБТ («металеві, кам'яні, залізобетонні та дерев'яні конструкції», «будівельна обробка металу й дерева», «кам'яні, земляні та пальові роботи», «основи та фундаменти», «будівельна механіка»; будівельні фахи: «асфальтарство», «бетонярство»), номенклатуру основних будівельних матеріалів та їх властивостей, низку термінів з геодезії, геології, гідротехніки.

До багатьох термінів у дужках подано дублети з указівкою на джерела, із яких їх було взято, напр.: *насыпь* – *насып (-ну)* (АПС, У, ДСТ, СПС4, НТМ І 27, НПМр); *[висип (-ну)]* (Г, У, Тмч ПхБМ 18, НМЛ, НМПр); *насна* (ДСТ), *пересна* (АПС, Г)]. Позначка Г, напр., означала, що матеріал взято із українсько-російського словника Б. Грінченка (Київ, 1909), У – М. Уманця і А. Спілки.

Терміни, до яких не було українських відповідників або їх не пощастило знайти в живій народній мові, було утворювано різноманітними шляхами: 1) використовували матеріал української народної мови в технічному розумінні за аналогією з іншими мовами, напр.: *зуб волчий* (*в пиле*), *Wolfsahn* – *зуб(ець) вовчий*; *хвост* (*копра*) – *хвіст* тощо; 2) брали інтернаціональні терміни

без змін або з наближенням до української фонетики: *цоколь, Soscel* – *сокель*; *муфель, Maffel* – *муфля*; *шоссе, chaussee* – *соша*; 3) створювали цілком нові українські терміни (переважно «назви дрібних деталей, чи вузьких диференційованих процесів і речей»), біля яких ставився символ *НС*. Стосовно термінів-новотворів укладачі зауважували, що вони є лише попередніми проектами, які потребують широкої ділової критики та перевірки на виробництві, напр.: *графилка* (для разметки по дереву) – *значник* – від значити (размечать); *поплавок* («обрубок шпунтовой сваи, при помощи которой забиваемые шпунтовые сваи прижимаются одна к другой») – *тисник*, від тиснути – «жать, прижимать» [1, с. 9].

У цьому словнику подано велику кількість лексем на позначення будівельних матеріалів: *гажа* (глина), *рін* (галька), *гіпс*, *нарінок* (гравій), *граніт*, *грунт бітумінозний*, *гудрон*, *гудроніт*, *дьоготь*, *дерен*, *дернина*, *дикар* (дикий камінь), *залізоасфальт*, *залізобетон*, *попільник*, *ванняк*, *ванно*, *камін* *бруковий*, *тектура* (*картон*) *асфальтована*, *кір* (*асфальтовий дьоготь*), *клінгеріт*, *клінкер*, *мастиво* (*мастика*) *асфальтове*, *гірниця* (*мезонін*), *попільнуха* (*гашене ванно*) тощо. Оскільки принцип творення термінології визначався довільно, деякі з них не закріпилися в сучасній мові: *гажа* (глина), *рін* (галька), *нарінок* (гравій), *дикар* (дикий камінь), *тектура* (*картон*) *асфальтована*, *кір* (*асфальтовий дьоготь*), *мастиво* (*мастика*) *асфальтове*, *гірниця* (*мезонін*), *попільник*, *попільнуха* (*гашене ванно*) тощо.

Ще однією термінографічною працею є «Словник транспортної термінології» (1932 р.) [2]. Як і попереднє видання 1930 р., цей словник подає термінологію будівництва й експлуатації автомобільних доріг частково. У передньому слові зазначено, що словник містить термінологію з цілої низки розділів техніки. Частинами, що безпосередньо стосуються галузі дорожнього будівництва, є такі: розділ 2 «Архітектура та будівництво. Основні частини транспортних будівель...»; розділ 3 «Геодезія. Вишуки та розвідка шляхів...»; розділ 10 «Шляхи безрейкові. Будова. Ремонт. Експлуатація».

У словнику запропоновано предметно-тематичну класифікацію УДБТ, наприклад: розділ 2 «Архітектура та будівництво» ділиться на такі підрозділи:

Основні частини транспортних будівель.

Основні матеріали: каміння, земля, цегла, бетон, залізо, скло та методи робіт.

Станційні будинки, мости дерев'яні, залізні, муровані та залізобетонні.

Злуки: каювання, нютування, мурування.

Такий підхід укладачів дає підстави для висновку, що на поняттєвому рівні терміни об'єднуються в певному порядку, тобто утворюють своєрідну систему дорожньо-будівельної термінології.

Особливістю словника є те, що, ураховуючи принцип стислості терміна, укладачі часто використовували однослівні українські відповідники на протигагу російським терміносполукам: *басейн отстойный* – *водоустійник*, *борона лапчатая* (в дор. деле) – *дряпак*, *дряпач*, *бревно круглое* – *вібляк*, *гвоздь костыльковый* – *бретналь*, *гвоздь шинный* – *шиналь*, *дамба заграждающая* – *загата*, *дорога бичевая* – *лямівка*, *доска настилочная* – *мостовина*,

*измеритель глубины — глибиномір, зажим односторонний — притискач, желоб водосточный — риштук, камень бутовый — бутняк, карьер глиняный — глинище, карьер каменный — кам'янище* тощо.

Якщо порівнювати лексикографічні праці 1930 р. й 1932 р., то можна зробити такі висновки:

1. «Словник будівельної термінології» С. Булди подає набагато більше похідних форм, ніж словник «Словник транспортної термінології»: **арматура** — *риштунок*, **арматурный** — *риштунковий*, **арматурищик** — *риштунник*, **армирование** — *риштункування*, **армированный** — *риштункований*, **армировать** — *риштункувати*; **рабмбовать** (*асфальт*) — *прасувати*, **рамбовка** — *прасування*, **рамбовочный** — *прасівний*, **прасувальный**, **рамбовщик** — *прасувальник*; **щебенение** — *щебрування*, **защелбование**, **щебенистый** (*грунт*) — *ребруватий*, **щебенить** (*кладку*) — *защелбувати*, **защелбование**, **щебенка** — *щебрина*, **щебеночный** (*об основаниях*) — *щебрований*, **щебень** — *щебра*, **щебеневой** (*о слое, материале*) — *щебровий*.

2. Словники побудовані за єдиним принципом — алфавітно-гніздовою системою. З огляду на це в обох роботах спостерігається тенденція до гніздового утворення слів-термінів, особливо багато іменникових гнізд (коли прикметники вміщено разом з іменником), наприклад: **асфальт** — *азбоасфальт*; *а. варений*; *а. природний*, *а. заливний*, *заливчий*; *а. штучний*; *а. литий*; *а. вогнетривкий*; *а. перегорілий*; *а. плитковий*; *а. підробний*; *а. гнічений*; *а.-сирець*; *а. бутинований*. У передмові вказано, що «терміни, зложені з іменника та прикметника, треба шукати при іменнику, не виключаючи й таких, що їх уживають у техніці завжди з прикметниками, наприклад, ... «лошадиная сила»... треба шукати на «сила» [2, с. 7]. Таким чином, простежуються гіпонімічні утворення, що є засобом тематичної організації будь-якої термінології, у тому числі й УДБТ.

Важливо наголосити, що в обох словниках до термінів-іменників подається значна кількість прикметників, що їх характеризують. Причому деякі з них (подані в прикладах) не закріпилися в сучасній УДБТ. Наприклад, різновиди *колод* передавали прикметниками *бар'єрна*, *прикорінкувата*, *спускова*, *брусована*, *стесана*, *риштувальна*, *прямошарова* тощо [1, с. 7]. *Канат* називали *кодбола*, а її різновидами були *алойна*, *трисралькова*, *жильниково*, *баботяжна*, *пороно*, *плеската*, *шибова*, *капарова*, *тарасова* тощо. *Коток* мав різновиди, що передавалися такими прикметниками: *газовий*, *кінний*, *моторовий*, *паровий*, *ребрований*, *сошовий* тощо [1, с. 63]. Фіксування проаналізованими словниками не тільки синтетичних, а й аналітичних термінів (*шоссе гравийное* — *шосе нарінкове*, *шов горизонтальный* — *шво поземне* [2, с. 214]) робить подані праці особливо цінними.

3. У словникових статтях подаються українські синоніми спільно зі словами, з якими бажано їх використовувати, наприклад: *обкатка* (*объезд паровоза, экипажа*) — *об'їзд (-ду)*; *о. (обкатывание)* — *об'їждження*, *об'їждження*; *о. (сглаживание катанием дороги)* — *укочування*, *укочення*.

4. Словники подають чимало прикладів перекладних питомих (на наш погляд, більш зрозумілих) українських термінів УДБТ, значна частина яких

на сьогодні вийшла з ужитку: *бордюр (дороги) – окрайок, каботажный – підбережний, карьер – копня, клінкер – дзвінчак, котлован – копань, поліспасть – многоблѣок, резенкиль – надхребтина, рекогносцировка – розвідка, серпантин (дорожній) – закрутина, сконцентрировать – скупчити, суппорт – тримач, тальвег – низькоділ, тигель – бритваль, скимкольтер – дерноріз, сектор управления – вирізок, светофор – світлогаслівець та ін.*

Перспективу наших досліджень вбачаємо у зіставленні лексем, репрезентованих у словниках 20-30-х рр. XX ст. та словнику кінця XX ст., що дозволить простежити більш виразно специфіку змін словникового складу УДБТ.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. **Словник** будівельної термінології (проект) / уклад. С. Булда // Матеріали до української термінології та номенклатури. – Х. – К. : Держ вид-во України, 1930. – Т. XVII. – 255 с. 2. **Словник** транспортної термінології (проект) // Матеріали до української термінології та номенклатури. – К. : Укр. рад. енцикл., 1932. – Т. IV. – 218 с.

**Книшенко Наталія Петрівна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри українознавства, Харківський національний автомобільно-дорожній університет, вул. Ярослава Мудрого, буд. 25, м. Харків, 61002

E-mail: knishenko@meta.ua

tel.: +38 095-58-48-908

<http://orcid.org/0000-0002-0803-2774>.

**Knyshenko Nataliia Petrivna** – Ph.D in Philology, Associate Professor, Department of Ukrainian Studies, Kharkiv National Automobile and Highway University. Jaroslava Mudroho Str., 25 Kharkiv, 61002, Ukraine.